

8-14/ แนวคิดแรงจูงใจตามหลักพระพุทธศาสนา Motivation Concept in Buddhism

กนกรัตน์ศิริ ทวีสุข^๑
พญ.กรองกาญจน์ แก้วช้าง^๒

บทคัดย่อ

แรงจูงใจในพระพุทธศาสนานั้น มี ๒ ประการ ได้แก่ แรงจูงใจที่ดีที่ถูกต้องซึ่งควรทำให้เกิดขึ้น คือ ฉันทะ ความพอใจที่จะทำให้ดีขึ้นกว่าเดิม และแรงจูงใจที่ไม่ดีที่ผิดซึ่งไม่ควรทำให้เกิดขึ้น แต่ควรกำหนดรู้เข้าใจ ควรหาวิธีที่จะลดละ และควรพยายามอย่าให้เกิดขึ้นอีก คือ ตัณหา ๓ ประการด้วย ๑) กามตัณหา ๒) ภวตัณหา ๓) วิภวตัณหา แต่สามารถจะนำตัณหาไปเป็นแรงจูงใจเพื่อให้บรรลุผลที่ดีที่สูงขึ้นไปได้ โดยการสร้างแรงจูงใจด้วยการนำหลักพุทธธรรมมาเป็นเครื่องมือสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นซึ่งจะทำให้เกิดผลเป็นกุศลที่ดี คือ อริยมรรค ปฏิสัมภิทา ทศพลญาณและกัลยาณมิตร

คำสำคัญ: แนวคิด, แรงจูงใจ, ฉันทะ, ตัณหา.

Abstract

There are 2 types of motivation in Buddhism: positive motivation consisting Chanda or the will to do that should be encouraged to happen and negative motivation consisting of 3 Cravings: 1) Craving for sensual pleasure, 2) Craving for existence, and 3) Craving for non-existence, that should be reduced and eradicated. On the other hand, craving can be used as a powerful motivation to push our mind for the higher achievement, but it must be applied with the wholesome principles; the Noble Eightfold Path, Patisambhida, Dasabala^๑ and Kalyanamitta.

Keywords: concept, motivation, chanda (will), tanha (craving).

^๑หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๒แพทย์ชำนาญการ โรงพยาบาลจิตเวชนครราชสีมาราชสีมาราชนครินทร์ นครราชสีมา.

บทนำ

การศึกษาปัจจุบันแม้จะก่อประโยชน์มากมายต่อผู้ได้รับการศึกษา แต่ก็ยังไม่สามารถให้ผู้ได้รับการศึกษาบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ จึงจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาภายใน หรือการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายใน เรียกว่าโยนิโสมนสิการ คือการศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจแนบกาย มีการคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดถูก คิดเป็น (พระราชาธรมณี (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๐: ๑๔๓) โดยมีวิธีการที่ถูกต้องและก่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง ในการนำพุทธศาสนาเข้าสู่จิตวิญญาณจนเกิดผลในทางปฏิบัติเป็นวิถีชีวิตของสังคมจึงสำคัญมากและต้องเริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนตาย สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในการนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่สังคมอย่างได้ผลคือแรงจูงใจ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแรงจูงใจที่ถูกต้องจะเป็นตัวทำให้คนมีการพัฒนาเป็นคนอย่างแท้จริง และสามารถนำไปพัฒนาสิ่งอื่นได้อย่างถูกต้อง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๑: ๔๔)

แรงจูงใจเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งสำหรับการเรียนรู้ เพราะแรงจูงใจเป็นพลังผลักดันให้คนเรากระทำพฤติกรรมต่างๆ ออกมา บุคคลที่ได้รับแรงจูงใจที่ถูกต้องจะเกิดความกระตือรือร้น และพยายามดิ้นรนเพื่อหาทางทำงานนั้นให้บรรลุเป้าหมาย ดังนั้นการเรียนการสอนจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับการสร้างแรงจูงใจเป็นสำคัญ (พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา, ๒๕๔๔:๑๓๑) โดยเฉพาะงานส่วนใหญ่ของผู้สอนก็คือการสร้างเงื่อนไขและกิจกรรมโครงสร้างที่จะจูงใจผู้เรียนให้บรรลุผลสัมฤทธิ์ในศักยภาพการแสดงออกของเขาอย่างเต็มที่ ผู้สอนควรสร้างแรงจูงใจเพื่อให้ผู้เรียนบรรลุเป้าหมาย และเป็นแม่แบบของการสนใจการเรียนรู้ เพื่อถ่ายทอดความกระตือรือร้น

ผู้สอนสามารถแสดงให้เห็นโดย อิริยาบถ คำพูด และการใช้สื่อต่าง ๆ ให้ผู้เรียนอยากรู้ อยากเห็น เกิดความสนใจต้องการเข้าใจ (ชาญชัย อาจิสมาจาร, ๒๕๔๕: ๑๙๙)

ในบทความนี้ ผู้เขียนจะได้นำเสนอแนวคิดแรงจูงใจตามแนวพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการนำหลักการแนวคิดทางพระพุทธศาสนาไปบูรณาการกับการศึกษา และเป็นแนวทางในการสร้างแรงจูงใจให้เกิดความพร้อมในการเรียนรู้ หรือเป็นความรู้ที่ผู้สอนหรือผู้ที่เผยแพร่ธรรมะควรให้ความสนใจศึกษา เพื่อผลสำเร็จในการสอนและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะผู้วิจัยได้นำเสนอตามหัวข้อว่าด้วยความหมายของแรงจูงใจ ประเภทของแรงจูงใจ การสร้างแรงจูงใจตามหลักพุทธธรรม และพุทธวิธีในการสร้างแรงจูงใจจะได้ทำให้ทราบว่าพระพุทธองค์ท่านมีวิธีการสอนเป็นอย่างไรบ้าง เพื่อเป็นประโยชน์ทางการศึกษาและการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทยต่อไป

ความหมายของแรงจูงใจ

ความหมายของแรงจูงใจในทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ปรากฏว่ามีการบัญญัติศัพท์หรือให้ความหมายไว้อย่างชัดเจนเหมือนอย่างนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศได้ให้ความหมายไว้ ผู้เขียนจึงขอนำเสนอความหมายของแรงจูงใจในลักษณะที่ส่งผลให้เกิดการกระทำหรือการแสดงออกของมนุษย์ กล่าวคือ ในความหมายของคำว่า “ปรารถนา” “ความพอใจ” หรือ “ความอยาก” ดังนี้

โดยพื้นฐานของมนุษย์ปุถุชนทั่วไปนั้นมนุษย์มีความต้องการ มีความปรารถนาไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งความต้องการลาภ ยศ สรรเสริญ ทรัพย์สินเงินทอง ความปลอดภัยในชีวิต เป็นผู้ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จ

ในชีวิต มีครอบครัวที่อบอุ่น เป็นต้น สภาวะแห่งความต้องการนี้ตามศัพท์ในภาษาบาลีท่านใช้คำว่า “ปัตถนา” แปลว่า อยากได้ ปรารถนา ร้องขอ (ดูรายละเอียดใน หลวงเทพคุณานุศิษฎ์(ทวี ธรรมธัช), ๒๕๓๔: ๒๓๑) คำว่า “ปัตถนา” เป็นศัพท์ที่ใช้ในความหมายของความอยากได้ ความปรารถนา ความขอหรือร้องขอโดยทั่วไป แต่ศัพท์ที่มีความหมายครอบคลุมความอยากได้ในแง่ต่างๆ ท่านใช้คำว่า “ฉันทะ” แปลว่า ความพอใจ ความชอบใจ ความอยาก ความยินดี ความรักใคร่ ความต้องการ เป็นต้น (ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๙: ๔๘๖) ฉันทะ คือ ความอยากหรือความต้องการ มีทั้งที่เป็นกุศลและที่เป็นฝ่ายอกุศล มี ๓ ประเภท คือ ๑) ตัณหา ฉันทะคือตัณหาเป็นตัณหาฝ่ายอกุศล ๒) กัตตุกัมยาฉันทะ ฉันทะคือความใคร่เพื่อจะทำ ได้แก่ ความต้องการทำหรืออยากทำเป็นฝ่ายกลางๆ คือใช้ในทางดีก็ได้ ชั่วก็ได้ แต่ท่านมักจัดรวมเข้าเป็นฝ่ายดี ๓) กุศลธรรมฉันทะ ฉันทะในกุศลธรรม หรือธรรมฉันทะที่เป็นกุศล เป็นฝ่ายดีงามหรือกุศล มักเรียกสั้นๆ เพียงว่า กุศลฉันทะ(ความรักดี ความใฝ่ดี) หรือธรรมฉันทะ(ความรักธรรมหรือความใฝ่ธรรม) (ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๙: ๔๘๖-๔๙๐) ความอยากที่เป็นตัณหา คือ ความอยากที่เป็นไปเพื่อเพิ่มกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ ก่อภพชาติ ประกอบด้วยความกำหนดยินดีเพติดเพลินติดใจอยู่กับสิ่งที่อยากและที่ได้มา (ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ๒๕๔๔: ๓๙)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงแรงจูงใจในการกระทำของมนุษย์แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. ความพอใจ ชอบใจ ยินดี อยาก รักใคร่ ต้องการ ที่ไม่ดี ไม่สบาย ไม่เกื้อกูล เป็นอกุศล เรียกว่า ตัณหา ๆ หมายถึง การมุ่งประสงค์เวทนา และจึงต้องการสิ่งสำหรับเอามาเสพเสวย เวทนา หรือสิ่งที่จะปรนปรีดตัวตน ตัณหา อาศัย อวิชชาคอยหล่อเลี้ยงและให้โอกาส พัวพันเกี่ยวเนื่องอยู่กับเรื่องตัวตน เอาอัตตาเป็นศูนย์กลางและนำไปสู่ปรีเยสนาหรือการแสวงหา

๒. ความพอใจ ชอบใจ ยินดี อยาก รักใคร่ ต้องการ ที่ดีงาม สบาย เกื้อกูล เป็นกุศล เรียกว่า ฉันทะ ๆ หมายถึง การมุ่งประสงค์อรรถคือตัวประโยชน์(หมายถึงสิ่งที่มีคุณค่าแท้จริงแก่ชีวิตคล้ายกับที่ปัจจุบันเรียกว่า คุณภาพชีวิต) และต้องการความจริงสิ่งที่ดีงามหรือภาวะที่ดีงาม ฉันทะ ก่อตัวขึ้นจาก โยนิโสมนสิการ คือความรู้จักคิดหรือคิดถูกวิธี คิดตามสภาวะ และเหตุผลเป็นภาวะกลางๆ ของธรรมไม่ผูกพันกับอัตตาและนำไปสู่อุตสาหะ หรือวิริยะ คือทำให้เกิดการกระทำ (ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๘: ๔๙๐-๑๙๔)

ความหมายของแรงจูงใจในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง แรงที่ผลักดันให้มนุษย์เกิดพฤติกรรมเพื่อตอบสนองสู่ทิศทางตามเป้าหมาย แรงที่ผลักดันนั้นมี ๒ อย่างคือ ๑) แรงจูงใจฝ่ายไม่ดีหรือตัณหา เป็นแรงจูงใจในระดับปุถุชน คือ ความอยาก ความกระหาย ความปรารถนา ความใคร่ ความพอใจ ความเสน่หา ความดิ้นรน ความกระสับกระส่าย ความกระวนกระวาย และความไม่รู้จักอัม ซึ่ง เป็นกิเลสที่มีอยู่ภายในจิตใจของปุถุชนทุกคน ๒) แรงจูงใจฝ่ายดีหรือกุศลธรรมฉันทะ รวมทั้งกัตตุกัมยาฉันทะ เป็นแรงจูงใจในระดับอริยะชน เป็นความอยาก ความต้องการทำใน

สิ่งดี ความรักดี ความใฝ่ดี เป็นความต้องการ
เพื่อการละความยึดมั่นถือมั่น ไม่ก่อเกิดทุกข์

ประเภทของแรงจูงใจ

แรงจูงใจในทางพระพุทธศาสนา
ถือว่าแรงจูงใจในการกระทำของมนุษย์แบ่ง
ออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) ตัณหา ความ
พอใจ ชอบใจ ยินดี ยอยากรักใคร่ ต้องการที่ไม่ดี
ไม่เกื้อกูลเป็นอกุศลและ ๒) ฉันทะ ความพอใจ
ชอบใจยินดี ต้องการสิ่งที่ดีงาม สบายเกื้อกูล
เป็นกุศล (ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.
อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๘: ๕๒๕-๕๒๘) ซึ่งมีอธิบาย
ว่า

๑. ตัณหา แปลว่า ความกระหาย
ความทะยาน ความอยาก ความเส่นหา ความ
กระสับกระส่าย ความกระวนกระวาย ความไม่
รู้อิ่ม ตัณหาเกิดจากเวทนาเป็นปัจจัย โดยมี
อวิชชาเป็นมูลราก ดังนั้นตัณหาอิงอาศัยเวทนา
โดยมีอวิชชาเป็นตัวหนุน และสิ่งที่ตัณหา
ต้องการคือ สิ่งใดก็ตามที่จะอำนวยได้ เมื่อจัด
รวมเข้าประเภทกันแล้ว ก็มีเพียง ๖ อย่าง คือ
รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย)
และธรรมารมณ์ซึ่งเรียกว่า กามคุณ ๕ ดู
รายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๗-๒๙๘)
เป็นสิ่งที่ตัณหาต้องการบทบาทและการทำ
หน้าที่ของตัณหาเหล่านี้ได้เป็นแรงจูงใจในพุทธ
ศาสนา เป็นตัวกำกับการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่
เป็นที่มา ของความหวัง ความหวาดกลัว ความ
ระแวง ความมัวเมาลุ่มหลงและความทุกข์
ความเดือดร้อนต่างๆ ผู้ที่จะสร้างแรงจูงใจควร
ศึกษาทำความเข้าใจและหาวิธีการจัดการกับ
ตัณหาให้ถูกต้องในทางพุทธศาสนาถือว่าเป็น
เรื่องที่ต้องตัดทิ้ง คือเกิดตรงไหนดับตรงนั้น

ตัณหานั้น แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง
(ดูรายละเอียดใน อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๗๗/
๔๙๔) ได้แก่ ๑) กามตัณหา ความทะยานอยาก

ในกาม, ความอยากได้กามคุณ คือ สิ่งสนอง
ความต้องการทางประสาททั้ง ๕ ๒) ภวตัณหา
ความทะยานอยากในภพ, ความอยากในภวะ
ของตัวตนที่จะได้ จะเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง
อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความอยากใคร่
อยากที่ประกอบด้วยภวทณฺธิ หรือสัสสตทณฺธิ
๓) วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ,
ความอยากในปราศพ้นไปแห่งตัวตนจากความ
เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยาก
ทำลาย อยากให้ดับสูญ, ความใคร่อยากที่
ประกอบด้วยวิภวทณฺธิหรือจเฉททณฺธิ (ดู
รายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ.
ปยุตฺโต ๒๕๕๖: ๘๖)

บทบาทและการทำหน้าที่ของ
ตัณหาทั้ง ๓ ประการเหล่านี้ได้เป็นแรงจูงใจใน
การดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ที่ยัง
มีกิเลส พร้อมกับเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ (สมุทัย)
เกิดปัญหาความเดือดร้อนมีประการต่างๆ
ให้แก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์ ดังนั้น แรงจูงใจ
คือ ตัณหานี้ จึงควรศึกษาทำความเข้าใจและ
หาวิธีการจัดการกับแรงจูงใจ คือ ตัณหา ให้
ถูกต้องในทางพุทธศาสนา ซึ่งท่านให้พิจารณา
ว่าถือว่าเป็นสิ่งที่ควรละควรตัดทิ้ง คือเกิด
ตรงไหนดับตรงนั้น

๒. ฉันทะ หมายถึง ฉันทะ แปลว่า
ความพอใจ ความชอบ ความอยากในสิ่งที่ดีงาม
ได้แก่สิ่งที่เกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจ เป็นไปเพื่อ
ประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น (ดูรายละเอียด
ใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๘:
๔๙๕) ฉันทะจึงสัมพันธ์กับการกระทำคือ การ
กระทำเพื่อให้รู้จริง และการกระทำเพื่อสร้าง
ภาวะที่ดีงามหรือทำให้สิ่งดีงามเกิดขึ้น ด้วย
เหตุนี้ตามกฎแห่งกรรมคุณธรรม ท่านจึงกล่าว
ว่า ฉันทะนำไปสู่อุตสาหะ (ดูรายละเอียดใน ม.
ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๘/๒๓๓) ฉันทะ มุ่งประสงค์
ต่ออรรถะหรือตัวประโยชน์ และจึงต้องการ

ความจริงสิ่งที่ตั้งงาม หรือภาวะที่ตั้งงาม ฉันทะ ก่อตัวขึ้นจากโยนิโสมนสิการ คือ รู้จักคิดหรือ คิดถูกวิธี และนำไปสู่อุตสาหะ หรือวิริยะ คือ ทำให้เกิดการกระทำ

ฉันทะ มีปรากฏอยู่ในหลักธรรม หมวด ๔ คือ อิทธิบาท ๔ (ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓) เป็นหลักธรรมข้อแรกที่เป็นคุณเครื่องให้บรรลุถึงความสำเร็จตามที่มุ่งหมายไว้ ได้แก่ ๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้น อยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป ๒) วิริยะ คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย ๓) จิตตะ ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตผูกใจ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวใจให้แก่สิ่งที่ทำ และ ๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือทบทวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๖: ๑๖๐)

ผู้มีธรรมฉันทะพึงระวังทางผิดพลาดที่สำคัญ คือ การปล่อยให้ตัณหาเข้ามาทำบาปบาปไปทำหน้าที่แทนฉันทะ เช่น หากได้แก้ไขอะไรไม่สำเร็จแล้วเสียใจว่าตนไม่เก่ง ข้อนี้อ่อนไม่เลวร้ายมากเท่าใด และการที่ขาดความรู้หรือไม่แสวงหาปัญญา ผู้รักธรรมต้องรู้แน่ชัดว่าอะไรเป็นธรรม มิฉะนั้นอาจทำการผิดพลาดได้ ความรักธรรมและความรู้ธรรมต้องมาด้วยกัน จึงจะทำความจริง ความถูกต้องดีงามที่ประสงคิให้สำเร็จได้ ข้อนี้นช่วยเน้นหลักการใหญ่ของพุทธธรรมที่ถือปัญญาเป็นองค์ธรรมหลักในการพัฒนาชีวิต

แรงจูงใจทั้ง ๒ ประการนี้ ส่งผลให้ผู้ที่มีแรงจูงใจทั้ง ๒ ประการได้รับผลต่างกัน กล่าวคือ คนมีธรรมฉันทะ ใคร่รู้ข้อบกพร่องของตนและกิจของตน ยินดีปรีดาที่ได้รับรู้รับฟังเพราะได้เครื่องชี้ช่องทางที่จะปรับปรุงตนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อย่างน้อยก็ได้แง่ที่จะตรวจตราให้มั่นใจในความสมบูรณ์นั้น ส่วนคนหนักในตัณหา มัวห่วงความยิ่งใหญ่ของภาพตัวตน จึงคอยรับแต่ความกระทบกระเทือนบีบคั้น และวุ่นวายกับการปกป้องตัวตนนั้นเสีย ไม่ได้รับประโยชน์จากคำดำนิวิจารณ์ ในการสร้างแรงจูงใจ ผู้ต้องการที่จะสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นนั้นจึงต้องเข้าใจเรื่องตัณหาและฉันทะ ให้ถูกต้องสิ่งที่ต้องพยายามทำให้ลดน้อยลงหรือหมดไปที่ทำให้เกิดการแสวงหาที่ไม่ต้องใช้การกระทำหรือไม่ใช่ การกระทำ สิ่งที่ต้องสร้างให้เกิดขึ้น และสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ คือ ความมีอุตสาหะ

การสร้างแรงจูงใจตามหลักพุทธธรรม

การสร้างแรงจูงใจตามหลักพุทธธรรม เป็นการสร้างพลังใจให้กับตนเองและคนรอบข้าง ด้วยการนำหลักพุทธธรรมมาเป็นเครื่องมือสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้น ซึ่งจะทำให้เกิดผลเป็นกุศลที่ดีตามหลักพุทธธรรม ในที่นี้ผู้เขียนได้นำแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) มาเป็นแนวทางในการอธิบายการสร้างแรงจูงใจตามหลักพุทธธรรม คือ อริยมรรค ๘ (ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙/๓๔๘) ปฏิสัมภิทา (ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑/๒๐๐) ทศพลญาณ (ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๖/๑๔๐) และกัลยาณมิตร ๗ (ดูรายละเอียดใน อง.สต.ตก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓) ดังนี้

๑. การสร้างแรงจูงใจตามหลักอริยมรรค ๘ ดังนี้ ๑) เป็นผู้เข้าใจและสามารถ

อธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจในเรื่อง อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ อกุศลและอกุศลมูล รวมทั้งอธิบายเรื่องกฎแห่งกรรมได้ ๒) เป็นผู้มีความนึกคิดที่ตั้งงาม ความนึกคิดที่ปลอดจากกาม ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดในความปรนเปรอสนองความอยากของตน ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตาปลอดจากความพยาบาท ไม่ขัดเคืองหรือเพ่งมองในแง่ร้าย ความนึกคิดที่ประกอบไปด้วยกุศลกรรมไม่เบียดเบียนไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำร้ายโดยอาศัยการฝึกปฏิบัติธรรมเพื่อปรับปรุงจิตใจตัวเอง ๓) เป็นผู้ละคำพูดเท็จ คำพูดส่อเสียด คำหยาบ คำพูดเพ้อเจ้อ ใช้คำพูดในทางสร้างสรรค์ ในทางสร้างกำลังใจ สร้างความสามัคคีเป็นประโยชน์ ๔) มีความประพฤติดีประพฤติชอบด้วยกายวาจาและใจตามกุศลกรรมบถ ๕) มีกิจกรรมในการดำเนินชีวิตที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น กระทำตนเป็นตัวอย่างของสังคม ความมีกัลยาณมิตร ๖) สามารถเพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดมีขึ้น (สังวรปธาน) เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (ปหานปธาน) เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น (ภาวนาปธาน) เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์ (อนุรักษนาปธาน) ๗) เป็นผู้มีสติอยู่เสมอ คือการฝึกปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔ และ ๘) มีความคิดพิจารณาไตร่ตรอง ตรวจตราจัดเตรียมจัดแจงดูแลด้วยความอึดแอ็บใจ ด้วยความสบายสำราญทั้งทางกายทางใจ ด้วยจิตใจแน่วแน่มั่นคง (ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๓: ๕-๗)

๒. การสร้างแรงจูงใจตามหลักปฏิสัมพันธ์ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) เป็นผู้สามารถเข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องต่างๆ ที่จะสร้างแรงจูงใจ และสามารถยกเหตุ ยกผล ยกธรรม เข้าต่อเชื่อมแยกแยะกระจายความคิดออกไปลวงรู้

ผลต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ ทั้งทันสมัย ทันเหตุการณ์ และกำลังอยู่ในความสนใจของคนส่วนใหญ่ (ปัญญาแตกฉานในอรรถ) ๒) เป็นผู้สามารถจับใจความคำอธิบายในธรรมเชื่อมโยงเรื่องราวต่างๆ ทั้งตัวบุคคล เหตุการณ์ในอดีต ในปัจจุบัน และอนาคตมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อเพื่อจะโยงเรื่องราวไปสร้างความสนใจอันจะทำให้เกิดแรงจูงใจได้ (ปัญญาแตกฉานในธรรม) ๓) เป็นผู้สามารถใช้คำมาอธิบายธรรมะหรือเรื่องราวที่อยาก แคล้วคลาด สับสน ให้เป็นเรื่องเข้าใจได้ง่ายได้ (ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ) และ ๔) เป็นผู้มีความพรูมีลูกเล่น มีมุขที่เหมาะสม รู้แหล่งที่มาที่ไปของเรื่องต่างๆ สามารถเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน จนสร้างแรงจูงใจให้เกิดความที่จะคิดและหาเหตุผลขึ้นมาใหม่ได้ (ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ) (ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑: ๑๙๓-๑๙๔)

๓. การสร้างแรงจูงใจตามหลักทศพลญาณ ได้แก่ ๑) ในการสร้างแรงจูงใจเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จะต้องมีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาขอบเขตกฎเกณฑ์ และหลักการ ที่เกี่ยวข้องตลอดจนบุคคลนั้นหรือกลุ่มนั้นอย่างชัดเจน (ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ) ๒) มีความรู้ความเข้าใจกระบวนการและการพฤติกรรมของผู้ที่จะสร้างแรงจูงใจเป็นอย่างดี (ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม) ๓) รู้วิธีการแนวทางและกลวิธีปฏิบัติที่จะสร้างแรงจูงใจ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ (ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง) ๔) มีความรู้ในวิชาการอย่างกว้างขวางหรือทราบถึงองค์ประกอบและการปฏิบัติหน้าที่ขององค์ประกอบเหล่านั้น เช่น จิตวิทยา วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และเหตุการณ์ปัจจุบัน เพื่อรู้จักสถานะของสิ่งทั่วไป ทันสังคม และมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้น เพื่อนำมาประยุกต์ในการสร้างแรงจูงใจ (ปรีชาหยั่ง

รู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอเนก) ๕) รู้ธัญญาศัย ความสนใจ ความถนัด ความเชื่อถือ มุมมอง และความโน้มเอียง โดยธรรมชาติของบุคคลที่ต้องการจะสร้างให้เกิดแรงจูงใจ (ปรีชาหยั่งรู้ธัมมิตี) ๖) รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านสติปัญญา ความสามารถ และความพร้อมที่จะเรียนรู้ พัฒนาการด้านต่างๆ เพื่อการสร้างแรงจูงใจให้เหมาะสม (ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย) ๗) รู้ปัจจัยที่เป็นอุปสรรค หรือส่งเสริมการสร้างแรงจูงใจในแต่ละเรื่อง และมีเทคนิคในการแก้ไขเพื่อให้การสร้างแรงจูงใจให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายด้วยดี (ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง และความผ่องแผ้ว) ๘) รู้ประวัติพื้นเพเดิม สภาพสิ่งแวดล้อม และประสบการณ์ของผู้ที่จะสร้างแรงจูงใจ (ปรีชาหยั่งรู้อันทำให้ระลึกภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้) ๙) ในการสร้างแรงจูงใจ จะต้องสังเกตว่าเป็นไปตามจุดประสงค์ที่เราต้องการหรือไม่ มีปัญหาอย่างไร และพร้อมที่จะเข้าไปปรับปรุงแก้ไขทันที (ปรีชาหยั่งรู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม) และ ๑๐) รู้เข้าใจและแนใจถึงผลที่ต้องการในการสร้างแรงจูงใจเรื่องที่ต้องการจะสร้างให้เกิดขึ้นว่าอะไรเป็นอย่างไรและทำสำเร็จด้วยปัจจัยอะไร (ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย) (ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑: ๑๘๙-๑๙๓)

๔. การสร้างแรงจูงใจตามหลักกัลยาณมิตร ๗ ได้แก่ ๑) เป็นผู้น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม (ปิโย) ๒) เป็นผู้น่ารักพ ในฐานประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย (ครุ) ๓) เป็นผู้น่ารักเจริญใจ หรือน่ายกย่อง ในฐานะทรงคุณ คือความรู้และภูมิปัญญาอย่างแท้จริง ทั้งเป็นผู้

ฝึกอบรมและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ควรยึดเป็นแบบอย่าง ทำให้ระลึกและกล่าวถึงด้วยความซาบซึ้งภูมิใจ (ภาวนีโย) ๔) เป็นผู้รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี (วตฺตา) ๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถาม คำเสนอ และคำวิพากษ์วิจารณ์ อดทนฟังได้ไม่เบื่อไม่ฉุนเฉียว (วจนฺทขโม) ๖) เป็นผู้แถลงเรื่องที่ล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจและให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป (คัมภีรญจะ กถิง กัตตา) และ ๗) เป็นผู้ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย (โย จัณฐาเน นิโยชเย) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๖: ๑๖๐)

ดังนั้น ในการสร้างแรงจูงใจเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดนั้น ผู้ที่จะสร้างแรงจูงใจให้แก่ผู้อื่นควรเป็นผู้ได้ศึกษาหลักพุทธธรรม และมีคุณธรรมมีธรรมประจำใจ มีการประพฤติปฏิบัติธรรมอยู่เป็นประจำในระดับใดระดับหนึ่ง

พุทธวิธีในการสร้างแรงจูงใจ

พุทธวิธีในการสร้างแรงจูงใจ คือ การที่พระพุทธรเจ้าทรงมีวิธีในการจูงใจเพื่อเข้าสู่ธรรมะ หรือลีลาการสอนของพระพุทธรเจ้า ทำให้ผู้ได้รับฟังพระธรรมเทศนาได้รับผลตามที่พระพุทธรองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ โดยหลักพุทธธรรมที่เป็นพระคุณสมบัติของพระพุทธรองค์บางประการดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น คือ ทศพลญาณ และมีหลักพุทธธรรมที่ยกมาเป็นตัวอย่างบางหลักพุทธธรรม คือ พุทธวิธีการสอน ๔ ประการ กล่าวคือ พระพุทธรเจ้าทรงมีวิธีในการสอนการจูงใจให้ผู้ฟังได้รับฟังพระธรรมแต่ละครั้ง แม้เป็นเพียงธรรมกถาหรือการสนทนา

ทั่วไป โดยไม่มีจุดมุ่งหมายอะไรเป็นพิเศษก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดีเพราะมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะที่เรียกว่าลีลาการสอน หรือ พุทธลีลาการสอน หรือเทศนาวิธี ๔ (ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๘/๑๖๑) ประการ อาจเรียกโดยย่อได้ว่า “แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง” หรือ “ชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), ๒๕๕๖: ๑๓๔-๑๓๕) ดังนี้

๑. สันติสนา การอธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงสอนแนะนำให้ทำความดี โดยชี้แนะชีวิตที่ดั่งงามการสอนให้ต้องเรียนรู้ความจริงของโลกและชีวิตที่มีอยู่ทุกวัย การเป็นตัวกลางที่จะช่วยเชื่อมโยงไปสู่การตระหนักรู้และปฏิบัติต่อความเป็นจริงของโลกและชีวิต

๒. สมาทปนา การจูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงสอนแนะนำผู้ที่เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้วให้ทำความดีสร้างสรรค์สังคม

๓. สมุตเตชนา การเร้าใจให้แก่วรรณ บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นใจต่อความเหนื่อยยาก กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงสอนปลุกเร้ากระตุ้นให้เกิดพลังทางจิตใจ เช่น ปลุกเร้าคุณธรรมให้มีความเข้มแข็ง

๔. สัมปหังสนา การขโลมใจให้แช่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติ กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงสอนโดยให้ผู้ฟังมีความสุขและได้รับประโยชน์จากการที่ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ทุกครั้ง (ดูรายละเอียดใน พระ

พรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), ๒๕๕๔: ๒๓-๒๔)

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนเพื่อการสร้างแรงจูงใจ โดยทรงยกอุปมาตัวอย่างเปรียบเทียบสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว หรือของที่เห็นได้ง่าย เข้าใจได้ง่าย เช่น การใช้อุปกรณ์การสอนของพระพุทธองค์ทรงนำสิ่งต่างๆ รอบตัวตามธรรมชาติพบเห็นอยู่ทั่วไปในชีวิตประจำวันเป็นสื่อในการสอน เช่น ในครั้งประทับอยู่ที่ป่าสีสพวันใกล้เมืองโกสัมพี พระองค์ทรงสอนพระภิกษุทั้งหลายโดยใช้ใบประดู่เป็นอุปกรณ์ ทรงหยิบใบประดู่มากำมือแล้วถามพระภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในป่ากับใบพระหัตถ์ที่ไหนมากกว่ากัน (ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๑/๕๔๘) หรือทรงใช้การเทน้ำที่ละน้อยๆ และใช้แว่นตา เปรียบเทียบจากรูปธรรมไปสู่นามธรรมให้พระราหุลซึ่งตอนนั้นอายุ ๗ ขวบเข้าใจได้ (ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๕-๑๒๙) และที่ทรงใช้ผ้าขาวประทานให้ท่านจูฬปันถก ลูบไปมาเพื่อสร้างแรงจูงใจในการเข้าสู่ธรรมะตามภูมิธรรมของผู้เรียนจนท่านจูฬปันถกบรรลุธรรมได้ (ดูรายละเอียดใน แสง จันทร์งาม, ๒๕๔๐: ๔๐-๔๑)

ส่วนในการยกอุปมาตัวอย่างเปรียบเทียบนั้น พระพุทธองค์ทรงนำสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติซึ่งเป็นรูปธรรมมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นามธรรม จนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเป็นที่ยอมรับยิ่ง เช่นที่พระพุทธองค์ทรงนำความแก่ ความเจ็บ ความตายไปอุปมากับสิ่งต่าง เช่น ทรงเปรียบเทียบว่าภูเขาใหญ่ศิลา ล้วนสูงจดฟ้า กลิ้งเข้ามารอบด้าน ทั้งสี่ทิศ บดขยี้สัตว์ทั้งหลายเสีย เหมือนกับความแก่และความตายที่ได้ครอบงำสัตว์ (ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๑๕/๑๔๘) ทรงเปรียบเทียบว่าความตาย ความเจ็บไข้ และความแก่ เป็น

เหมือนไฟ ๓ กอง ที่คอยไล่ตาม กำลังที่จะ
 รับมือได้ก็ไม่มี แรงที่จะวิ่งหนีก็ไม่พอ (ดู
 รายละเอียดใน ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๕๙/๓๓๕)
 ทรงเปรียบเทียบว่าอายุของมนุษย์ทั้งหลาย
 น้อย สัตบุรุษพึงดูหมิ่นอายุที่น้อยนั้นพึง
 ประพฤติเหมือนดังถูกไฟไหม้ศีรษะ (ดู
 รายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๕๑) ทรง
 เปรียบเทียบว่ารูปอุปมาคล้ายฟองแม่น้ำ
 เวทนาอุปมาคล้ายฟองน้ำฝน สัญญาอุปมา
 คล้ายพยับแดด สังขารอุปมาคล้ายต้นกล้วย
 วิญญาณอุปมาเหมือนมายากล (ดูรายละเอียด
 ใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๔๗/๑๗๔) ทรง
 เปรียบเทียบว่ามนุษย์ทั้งหมด ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่
 ทั้งบัณฑิต ทั้งคนรวย ทั้งคนจน ล้วนเดินหน้า
 ไปหาความตาย เหมือนภาชนะดินที่ช่างปั้น
 หม้อทำแล้ว ทั้งเล็กและใหญ่ ทั้งดิบและสุก
 ล้วนมีความแตกทำลายเป็นที่สุด (ดู
 รายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๘/๑๔๑)
 และทรงเปรียบเทียบว่าคนหนุ่มยังสาวก็ตายได้.
 ใครเล่าจะพึงวางใจในชีวิตว่า เรายังหนุ่มยังสาว
 อยู่ วันคืนเคลื่อนคล้อย อายุก็น้อยเข้าลงทุกที
 เหมือนอายุปลาในที่นั่งงวด (ดูรายละเอียดใน
 ขุ.ชา (ไทย) ๒๘/๔๓๗/๑๖๓) เป็นต้น

หลักการทั้งหมดดังที่ยกตัวอย่าง
 คือ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ๔ (๔ ส) และ
 การยกตัวอย่างสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวและการ
 ยกตัวอย่างเปรียบเทียบนั้นล้วนเป็นสิ่งสำคัญใน
 การสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการสร้าง
 แรงจูงใจผู้ฟังพระธรรมเทศนาให้น้อมจิตฟังทำ
 ให้พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าถึงคนทุกชั้น
 วรณะให้ได้รับผลที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน

และในอนาคต รวมถึงประโยชน์อย่างยิ่งคือ
 พระนิพพาน

บทสรุป

ความหมายของแรงจูงใจในทัศนะ
 ทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ปรากฏว่ามีการ
 บัญญัติศัพท์หรือให้ความหมายไว้อย่างชัดเจน
 แต่มีบางคำที่ใกล้เคียงกับแรงจูงใจ คือ ตัณหา
 และฉันทะ แต่คำทั้ง ๒ นี้มีลักษณะที่แตกต่าง
 กัน กล่าวคือ ความหมายของแรงจูงใจที่
 ใกล้เคียงกับคำว่า ตัณหา ความอยาก เป็น
 ความหมายในแง่ลบ ที่ควรทำปละยให้
 แรงจูงใจด้านนี้เกิดหรือมีขึ้น หากเกิดมีขึ้นแล้ว
 ก็ควรที่จะลดละเลิกให้หมด ส่วนความหมาย
 ของแรงจูงใจที่ใกล้เคียงกันอีกคำหนึ่งคือ ฉันทะ
 ความพอใจ เป็นความหมายในแง่บวก ที่ควร
 ส่งเสริมแรงจูงใจด้านนี้ให้เกิดให้มีขึ้น โดยการ
 สร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นนั้น ผู้สร้างแรงจูงใจ
 ต้องเข้าใจเรื่องตัณหาและฉันทะให้ถูกต้อง สิ่ง
 ที่ต้องพยายามทำให้ลดน้อยลงหรือหมดไปทั้งตัว
 ผู้สอนและผู้เรียนคือแรงจูงใจที่ทำให้เกิดการ
 แสวงหาที่ไม่ต้องใช้การกระทำหรือไม่ใช้การ
 กระทำ (ตัณหา) สิ่งที่ต้องสร้างให้เกิดขึ้น และ
 สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ คือ อุสา
 หะหรือวิริยะทำให้เกิดการกระทำ (ธรรม
 ฉันทะ) ด้วยการนำหลักพุทธธรรมมาสร้าง
 แรงจูงใจให้กับตนเองและคนรอบข้างซึ่งเป็น
 แรงจูงใจด้านบวกและด้านดี โดยมีตัวอย่างที่ได้
 นำมาอธิบาย คือ อริยมรรค ๘ ปฏิสัมภิทา ทศ
 พลญาณ และกัลยาณมิตร ๗

บรรณานุกรม

- ชาญชัย อาจินสมาจาร. **สุดยอดเทคนิคสู่ครูมืออาชีพ** กรุงเทพฯ : ปิไอซี, ๒๕๔๕.
- พงษ์พันธ์ พงษ์โสภาก **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพฯ: พัฒนาการศึกษ, ๒๕๔๔.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **ภาษาธรรม** กรุงเทพฯ: เลียงเชียง, ๒๕๔๔.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). **ความคิด แหล่งสำคัญของการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๔๓.
- _____. **การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). **การเสริมสร้างคุณลักษณะเด็กไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, กรุงเทพฯ: ผลิติธัม, ๒๕๕๖.
- _____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๙.
- _____. **รู้หลักก่อนแล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๕๑.
- พระราชวรมนี (ป. อ. ปยุตโต). **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- แสง จันทร์งาม. **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- หลวงเทพรัตนคุศิษฐ์(ทวี ธรรมธัช). **ธาตุบพิทิกาหรือพจนานุกรมบาลี-ไทย**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.